

УДК 821.161.2-31.09:[94(477)"1501/1600":7.046]
DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.4.2>

М. В. СТАСИК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
Електронна пошта: dobrogost1975@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7208-0332>*

**ІСТОРІЯ ЯК ФАКТ І ВИМИСЕЛ У РОМАНІ В. ТЕРЛЕЦЬКОГО
«КНИГА СИЛИ. ВОЛЯ»**

У дослідженні здійснено спробу аналізу першого історичного роману В. Терлецького «Книга Сили. Воля». Метою дослідження є аналіз проблеми репрезентації історії як факту та вимислу в аналізованому творі. На матеріалі роману автор розвідки намагається визначити співвідношення факту, вигадки та домислу, розглянути особливості зображення як відомих, так і маловідомих історичних осіб. Автор дослідження стверджує, що важливим у романі «Книга Сили. Воля» є реалістичне відображення історичних біографій особистостей, у яких не допускається використання фактів, що суперечать історії. Для реалізації цієї мети автор роману активно залучає інформацію з різних історичних джерел, а, подекуди, і подає прямі цитати.

Митець виступає у своєму творі як історик, філософ, оповідач та коментатор. За допомогою домислу він робить доповнення та включає в історичні відомості свої роздуми, а подекуди дає оцінки. Таким чином, у романі «Книга Сили. Воля» історичний факт обростає художньою тканиною вигадки.

Домисел дозволяє відновити історичні епізоди, про які не було документальних свідчень. Факт у романі, з одного боку, є джерелом натхнення для письменника, а з іншого – є опорною точкою для вибудовування альтернативної реальності.

Синтез факту і вигадки створює єдиний художній світ твору, який, з одного боку, має історичну основу, а з іншого ж, доповнений авторською уявою. Зображуючи відомих історичних осіб, автор, окрім достовірних фактів про їхнє життя, доповнює їхню характеристику інформацією, яка часто закріплена в стереотипах чи легендах, що глибоко увійшли в історичну суспільну та національну свідомість. Особливо це помітно при зображенні таких історичних осіб, як Дмитро Вишневецький, Семерій Наливайко, Самійло Кішка. Через брак інформації в історичних, наукових джерелах, митець звертається до історичних пісень, дум, легенд.

Зоною взаємопроникнення факту та вимислу і домислу в романі також є портрети історичних діячів, які, окрім правдивої історичної інформації, доповненні авторською уявою. Важливою портретною деталлю при цьому виступають описи очей.

Зрештою, провести чітку межу між фактом і вигадкою часом важко, тому що вигадка постає з реальних подій, створюється на їхній основі, обростає деталями, які виглядають досить правдоподібно.

Ключові слова: факт, вимисел, домисел, історичний роман, свідомість, сюжет, персонаж, документ.

Постановка проблеми. Останні десятиліття позначені збільшенням інтересу до історичних романів, адже в суспільстві існує своєрідна жага до своєї історії, до минулого своїх предків. Однак форма, у якій цю інформацію подають академічні історики, не завжди сприймається пересічним читачем. Адже свої праці вони нерідко роблять «сухими» або наповнюють професійним жаргоном, який часто може зрозуміти лише інший історик. У цій ситуації вихід один: історик і письменник, як зазначає Аурім Шведас, мають стати тими співавторами, «які допомагають нації самовизначитися» [A. Švedas].

За останнє десятиліття в українській літературі побачили світ десятки нових історичних

творів як уже відомих авторів, так і початківців. Деякі теми та особистості, такі як Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Мазепа, часто стають героями цих творів, вони оточені міфами та стереотипами. А інші, на наш погляд, не менш важливі, ще «чекають» на увагу митців. У цьому аспекті письменник та історик і справді є співавторами, які допомагають самовизначенню нації. Однак бувають ситуації, коли історикам не вистачає або фактичного матеріалу, або сили волі, – часто через політичну ситуацію чи через брак матеріалу, – говорити про якісь речі так гостро, як це роблять митці. Зрештою, література, у цій ситуації, заповнює певний вакуум історії. Звичайно, що пишучи історичний роман, письменник має право на вимисел

і домисел, але банальне незнання історичних фактів є деякою мірою «злочином» перед історією. Особливо, коли автор допускає концептуальні помилки, які впливають на розуміння або конкретного історичного персонажа, події, або епохи загалом.

На думку Івана Монолатія, завданнями історичної епіки є «творення культурної пам'яті, перевідкривання історичного минулого. <...> Історична проза завжди була у край важливим засобом творення національної ідентичності, збереження й примноження національної самосвідомості» [Монолатій].

До митців, які поставили собі за мету «творити», «берегти» і «примножувати» національну пам'ять і самосвідомість, належить письменник Валентин Терлецький. Його перший історичний роман «Книга Сили. Воля» побачив світ у 2018 році, але, на жаль, його історична проза залишається поза увагою дослідників. Отже, актуальність розвідки зумовлена, передусім, відсутністю досліджень історичного роману В. Терлецького «Книга Сили. Воля». Наша розвідка покликана частково заповнити ці прогалини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний роман неодноразово був у фокусі дослідницького інтересу українських науковців. На сьогодні ми маємо низку праць, які стосуються як творчості окремих авторів, так і робіт, присвячених проблемам жанру історичного роману. Серед них можна виокремити роботи таких науковців, як-от С. Андрусів, Є. Баран, Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, Б. Вальнюк, К. Ганюкова, Н. Горбач, А. Гуляк, М. Ільницький, А. Калинчук, О. Карпіна, Ф. Кейда, О. Литвиненко, Б. Мельничук, О. Мізінкіна, І. Набитович, Є. Нахлік, В. Ніколаєнко, С. Підопригора, В. Поліщук, О. Попадинець, О. Проценко, Л. Ромащенко, Т. Сагайдак, М. Сиротюк, В. Сікорська, Т. Чужа, З. Шевчук, І. Шинкар та багато інших, у яких вони досліджували трансформацію історичної правди, кореляцію історичного факту та художнього вимислу і домислу в українській історичній прозі. Аналізуючи український історичний роман ХХ століття, Олена Мізінкіна доходить такого узагальнення: «...приступаючи до написання історичного твору, автор переслідує такі завдання, як актуалізація історичної пам'яті

народу, вирішення сьогочасних проблем суспільства крізь призму фактів з минулого, осягнення історичного розвитку нації. <...> У творчому процесі трансформація історичної правди в художню вимагає скрупульозного вивчення усього масиву існуючої довідкової літератури, документів епохи, архівів, досліджень істориків, етнографів, географів, літературознавців і т. п. <...> В кінцевому рахунку історичний роман повинен порушувати значущі проблеми суспільства, відтворювати моральну і духовну атмосферу певного періоду в історії, розкривати психологію доби, зображувати непересічні характери, постаті в історії, усебічно та повнокровно змальовувати життя попередніх поколінь» [Мізінкіна : 16].

Складно також не погодитися з твердженням польського дослідника Єжи Скорницького, що «сучасний письменник, звертаючись до історичної теми, не може рухатися на її ґрунті, не переносячи на неї досвід свого часу» [Skórnicki : 3]. Отже, художній твір, як правило, також залежить від історичного контексту часу, в якому живе письменник. І це яскраво простежується в тексті роману В. Терлецького.

Мета статті – дослідити особливості співвіднесення історичних фактів та авторських версій відображення дійсності у романі В. Терлецького «Книга Сили. Воля». Для реалізації поставленої мети необхідно виконати таке завдання: дослідити кореляцію історичного факту й художнього вимислу (домислу) в досліджуваному романі.

Виклад основного матеріалу. В одній зі своїх робіт, де досліджувався роман В. Терлецького «Книга Сили. Віра», ми зазначили, що «реальні й вигадані події повинні утворювати у тканині історичного роману єдність, яка б правдиво відображала загальну картину епохи, характери людей. Безумовно, спотворення історії, що полягає в порушенні дійсного перебігу подій, неприпустимо. Вигадка повинна не протиставлятися фактам, а доповнювати їх. Зображуване має бути якщо й не реально існуючим, то хоча б потенційно можливим, тобто вигадка повинна бути правдивою» [Стасик : 235]. Аналізуючи роман В. Терлецького, можемо констатувати, що письменник суворо слідує цим принципам у своєму творі.

Історичний роман є прикладом жанру, в якому автор від самого початку обмежений у своїй творчості, оскільки вимисел обмежений необхідністю дотримання історичної правдоподібності. Звернення романіста до історичних джерел (літописів, архівних матеріалів, мемуарів, листів, документів, фольклорних творів) є неминучим; відповідно, першоджерело так чи інакше представлено в тексті. Очевидним є і те, що інтенсивність представлення в тексті може бути різною і залежить від жанрових модифікацій історичного роману (історико-художній; художньо-історичний; художньо-документальний), які висувають різні вимоги до історизму. Звичайно, у межах одного роману можуть поєднуватися риси різних його жанрових модифікацій.

Вважаємо за доцільне розглянути, яким чином історичний фактаж вводиться в текст роману. Твір Терлецького, на наш погляд, є синтезом історичних, філософських, політологічних поглядів та ідей ХХ–ХХІ ст. Роман стає ілюстрацією авторських переконань та поглядів, простором для доказу своїх ідей, однією з яких є його прагнення поєднати між собою різних діячів ХVІ ст. та вплести історію України в світовий контекст. Серед засобів, які допомагають реалізувати цю мету, є активне використання цитат з різних історичних джерел, про що він, власне, й сам говорить в анотації до роману: «У цій книзі немає жодного вигаданого персонажа, жодної вигаданої події, жодного вигаданого явища. Усі імена запорозьких козаків узяті з козацьких реєстрів 1572, 1578, 1581, 1590 рр.; з офіційної документації того часу (універсали, листування, грамоти, інструкції тощо); з літописів: Баркулабівського, Биховця, Авраамки, Красинського, Рачинського, Короткого Київського (Супрасльського), Густинського, «Літописців Волині і України», Львівського, Острозького, Межигірського; з мемуарів та щоденників очевидців і учасників подій, із тогочасних хронік. Однак доволі часто про цих козаків відомо лише ім'я чи прізвище та участь у тих чи інших подіях, а от дати їхнього народження чи смерті невідомі» [Терлецький : 2].

Майже кожен розділ твору розпочинається з цитати, взятої з конкретного документального джерела: «...великий гетьман литовський Костянтин Острозький ітима купно з старостою хмільницьким Предславом Лянцкоронським

габати Очаків. Комоні і бидло гоїне звідти переймати. Мені звелів на потребу воїв охочих та й козаків у гуф набирати» [Терлецький : 12]. Принагідно зазначимо, що саме джерело автор не конкретизує. Мета таких цитат у творі різна. Цитата тут створює ілюзію достовірності, документальності відтворюваних подій, виступає у ньому своєрідним знаком якості. З одного боку автор таким чином надає творові більшої ваги, достовірності в очах читача, а з іншого – «рухає» розповідь. Безпосередньо в авторському тексті можемо також побачити пряме або завуальоване використання фрагментів документальних цитат, історичних досліджень, наукових робіт, які часто можна перевірити за таким доступним ресурсом, як «Вікіпедія». Вважаємо, що подекуди надмірне використання таких цитат, намагання автора переказати буквально усі подробиці про життя того чи іншого персонажа, зрідка призводить до зменшення художності, публіцистичності. Зрештою, можемо констатувати, що використання таких фрагментів у романі Терлецького не є бажанням відмовитися від вимислу та домислу, а направлене на створення художньої реальності, тобто на створення нового вимислу.

У романі В. Терлецького «Книга Сили. Воля» описано історичні події від 1501 до 1600 року. Автор зображує ключові події, пов'язані з історією України, Польщі та інших Європейських країн. У межах цього широкого географічного простору відбувається політична взаємодія та військова конкуренція між різними політичними силами.

Спираючись на історичну фактографію, Терлецький намагається відобразити інтереси політичних опонентів, розкрити сутність історичних конфліктів, проаналізувати причини та наслідки подій. Це простежується уже з перших сторінок роману. Наприклад, коли прозаїк намагається розтлумачити для читача символіку назви нашої країни: « – А поріг цей вріс у землю, що краєм зветься. Рідний край, найкращий, скупний, бо тут Скупа вкраїнська постала. Оу-країна – край початку всього. І життя, і віри нашої давньої, і народів, що усім світом помандрували, і мов земних, і ремесел. Рій родів оукраїнських здавна вкоренився на цій землі» [Терлецький : 8]. А для посилення цієї думки, більшої достовірності, дає тлума-

чення поняття «Скупа вкраїнська», пишучи, що це «назва землі, де перші роди об'єдналися (Черкащина, де ріка Супій). Це є в переказах і карбах козацьких, зокрема у Скупському переказі» [Терлецький : 8].

Інформацію про тяглість української історії подано у такому форматі: « – Ви, діду, мабуть із бродників старовинних? – Так, із тих людей, ріжних кочових та неосілих, оукраїнського роду-племені. Колись-то бродниками називалися, а ще раніше – оуличами, а до того – антами, а в далекі часи – аріями...» [Терлецький : 10]. Такими словами письменник дискутує з тими, хто намагається заперечити чи «присвоїти» собі нашу історію.

Аналізуючи текст твору, можемо зі впевненістю стверджувати, що авторові роману добре відомі різні теорії походження українського етносу. Хтось розпочинає її з трипільської доби, хтось – з доби антів, хтось вважає початком зародження українського етносу часи княжої Русі. Багато істориків формування українського етносу пов'язують із зародженням власне козацтва. Мабуть, ця ідея найбільше імпонує авторові роману, бо саме вона прочитується між рядків твору. Тут читаємо: « – Що нам робити з оцим? – Мабуть, вам треба наново заповнювати цей фоліант, писати з чистої сторінки. Прийшов час створювати нову історію вашого народу. Але ця книга – лише віддзеркалення стану його душі. Зрештою, це лише жовті пергаментні сторінки, обтягнуті шкірою. Направду, ваше головне завдання в іншому – відродити, захистити і зберегти цю душу» [Терлецький : 15–16].

«Говорять» його герої і про тяглість історії. І для письменника, і для його героїв такі концепти як Русь, козацтво, Україна – це ланки одного ланцюга: «Сьорбне ще Русь від нього горя, але нап'ється і добра. Бо буде він захищати православну віру, мову руську і письмо, але не заради простолюду, а лише заради любові до себе» [Терлецький : 35], – так говорить дід Лісун про Дмитра Вишневецького. Або слова Гальшки Острозької: «Русь стане сильною і самодостатньою лише за умови всебічного розвитку науки і різних знань. Нам потрібно багато розумних, талановитих і, головно, навчених земляків, аби не лише зброєю могли уберегти вітчизну від лютих ворогів, а і словом,

знаннями, розрахунком, достатком. Тільки так Русь зможе знову одержавитися. І це нині якраз у моїх силах – створити умови для майбутнього процвітання. Якщо моя країна потребує, а я можу це дати – ніхто і ніщо не зашкодить цьому!» [Терлецький : 103].

Відчутно, що митець добре знайомий з останніми дослідженнями. Так, оповідаючи про Остафія Дашкевича, автор відтворює сучасні погляди істориків на цю персону, як одного з перших організаторів козацтва.

Майже про кожного історичного персонажа, що з'являється на сторінках роману, маємо досить багато детальних фактів з їхнього життя. Це стосується як відомих історичних осіб, так і маловідомих. До прикладу візьмемо опис життя такої відомої у свій час постаті, як Бернард Претвич, діяльність якого, за твердженням В. Сергійчука, обійдена увагою навіть в енциклопедичних виданнях. В. Терлецький досить детально переповідає про діяльність Бернарда Претвича, який свого часу прославився як організатор козацьких походів проти татар та османів [Сергійчук]. «Сигізмунд викликав на Сенат усіх прикордонників – задля судового розгляду, упокорення й покарання винних. Але сталося навпаки. Головним обвинуваченим був барський староста Бернгард фон Пріттівітц, якого русини вже давно називали по-своєму – Бернард Претвич. Саме йому закидав Сулейман організацію руйнівних набігів на татарські поселення, називаючи їх відверто грабівницькими. Пріттівітц виступив на засіданні з блисковою захисною промовою, після проголошення якої шляхта аплодувала стоячи» [Терлецький : 38]. Тут бачимо опис реальної історичної події, про що можемо довідатися з уже цитованої праці В. Сергійчука [Сергійчук].

У тому випадку, коли авторові бракує інформації з історичних, наукових джерел, він звертається до історичних пісень, дум, легенд. Приклади «запозичення» інформації знаходимо в описах таких персонажів твору, як Дмитро Вишневецький (Байда), Самійло Кішка, Семерій Наливайко, Олексій Попович тощо. Припускаємо, що автор сприймає твори усної народної творчості також як джерело історичної інформації. Наприклад, на сторінках 174–180 маємо опис морського походу Самуїла Зборовського, під час якого військову

флотилію козаків розкидало по морю і на них насувалася страшна буря. У цьому уривку, по суті, передано зміст «Думи про Олексія Поповича»: «— Добре ви, братця, зробите, коли мене візьмете, назад руки зв'яжете, чорною китайкою очі зав'яжете, до шиї камінь білий причепите, та мене одного в море зіпхнете. Нехай я буду у Чорному морі сам-один потопати, щоб козацького війська запорозького всього не загубити. Козаки із великим подивом поглянули на свого писаря, презирнулися між собою та одностайно перехрестилися. Першим озвався до Поповича капітан гетьманської чайки Богдан Микошинський: — Дивно товариству чути слова твої, брате! Ти ж, Олексію, тричі на день святе письмо у руки береш, та й читаєш, та й нас, козаків прости, на все добре навчаєш. Чого ж ти вирішив, що більше від нас маєш на собі гріха? — Хоч я, панове-молодці, і тричі на день святе письмо у руки беру, та вас, козаків, на все добре навчаю, то тим же я більше від вас на собі гріха маю, — стиха промовив Олексій Попович до товариства. — Як я з Пирятини на війну виїжджав, то у батька й матусі прощення не прохав. Тим-то я їх, моїх найдорожчих, не почитав і не поважав! І на старшого брата гнівався, що коня кращого з батькової стайні собі взяв. А сусіду ближньому, коли той хліба-солі просив, я відмовив, хоч у нашому домі було вдосталь усього. Потім на вулиці малих дітей конем топтав, а старих людей стременими в груди штовхав, бо лицарський гонор молодечий нікуди подіти було. Проти церкви їхав, шапки з себе не скидав і хреста на себе не покладав. Вже за містом при гостинці старі люди стояли, може, вони що й добре услід мені бажали, а я проти них своєю гордістю противне слово говорив. Я не питався старих людей, яка у вас у селі церква свята, а питався одразу — де у вас корчма нова, та шинкарка молода? Другі козаки у святу неділю у божім домі молебні наймали, Господа милосердного на поміч прохали, а ми тоді з молодиками в корчмі пили, гуляли, музики наймали та танці справляли. Отим-то я, козаки-молодці, більше від вас на собі гріха маю. Це ж бо, козаки-панове, не буря люта на морі наступає, а це мене отцева та матусина молитва карає» [Терлецький : 179].

Порівняльний аналіз текстів дум («Дума про Самійла Кішку», «Дума про Олексія Попо-

вич), пісень («Пісня про Байду»), легенд («Легенда про пана Твардовського») з текстом роману переконливо доводить, що В. Терлецький активно залучає цей матеріал у своєму творі.

Зупинимося також детальніше на образі Семерія Наливайка. Більшість пересічних читачів хоча б раз чули про цю історичну персона, зокрема і про повстання козаків під його проводом. В. Терлецький виділяє цьому персонажу, як для його роману, доволі багато місця. І пов'язано це з тим, що персона Наливайка овіяна міфами, легендами та таємницями. Цікавою є форма подачі інформації. Наприклад, автор повідомляє достовірну інформацію про покарання Наливайка через обезголовлювання, однак не може оминати увагою міцно укорінений в народній свідомості міф про його страту: «В цей час повз них пройшло декілька міщан, котрі голосно сперечалися про страту Семерія Наливайка. — Кажуть, перед самою стратою, на очах короля йому на голову одягли розпечену корону зі словами: «Хотів царювати — царюй!». — Та ні, як се могло бути, якщо його живцем спекли у мідному бику? — Ви верзете дурниці, шановні. Я щойно повернувся з лобного місця і все бачив на власні очі! Його посадовили на розпечену залізну кобилу і тільки затим одягли ту корону. — Так, гідна розплата за всі його злочини і гріхи...» [Терлецький : 286–287]. Прикметно, що у тих ситуаціях, коли автор роману не впевнений у правдивості інформації, він її вкладає в уста когось із персонажів. Таким чином відсторонюючи себе від закидів у неправдивості поданої інформації.

Уводить прозаїк в текст роману й маловідомі факти та припущення про життя Наливайка, які з'явилися в науковому обігу нещодавно. Наприклад, це версія про те, що Семерій Наливайко був сином Гальшки Острозької, тобто родичем «некоронованого короля Русі» Василя-Константина Острозького, про що детально можна прочитати в роботі Миколи Пашковця [Пашковець]. Услід за деякими дослідниками, В. Терлецький на сторінки роману переносить версію про Наливайка як одного з претендентів на польський чи руський престол: «Ганна Ягеллонка вирішила, що королем Польщі мусить бути представник домашньої династії, місцевого княжого клану. Знаючи настрої королеви,

князь Острозький запропонував кандидатуру сина Гальшки, і Ганна Ягеллонка, на диво, одразу погодилася. На її думку, Семерій зміг би згуртувати всі три народи Речі Посполитої в єдину націю, бо був кровно споріднений з ними усіма. Стара королева усіяко перешкоджала страті Наливайка, що не могло залишитись непоміченим деякими магнатами і самим королем Сигізмундом. Але торік у вересні, менше ніж за місяць після побачення з полоненим Семерієм в Уяздові, королева несподівано померла» [Терлецький : 284]. Або: «Він мав одну давню таємну мрію, що передалася йому від батька, а тому – від діда: коли-небудь відірвати Русь від Польщі й Литви, створити незалежне Руське князівство чи королівство, як було колись давно. І Семерій міг би стати достойним володарем Великого Королівства Руського. Задля успішного здійснення цих устремлінь потрібні були гроші, армія і однодумці» [Терлецький : 285]. Це вже мрія-план князя Острозького.

Автор дає інтерпретацію об'єктивного ходу історії та звертається до подій становлення козацтва як потужної політичної та військової сили. Він розвіює міф, який міцно укоренився у свідомості, про козацтво як про містечкову силу, яка діяла в межах Речі Посполитої та боролася з Кримським ханством та Османською імперією. У романі бачимо дипломатичні стосунки з Мальтійським орденом, Ватиканом, Молдовою тощо.

Водночас у романі вперше висвітлюються невідомі або маловідомі для пересічного читача історичні факти. Зокрема, це ідея Йосипа Верещинського про створення козацької держави, Задніпровського князівства: «– Маю, авжеж, ще й як маю! – вмить пожвавився сухий і пожовтілий від часу Верещинський. – Не стану зараз торкатися релігійних питань, поговорю з тобою про ближчі твоєму лицарському серцю війну і оборону. Як давній приятель козацтва, я стурбований питаннями залюднення України і захисту її від татар. Вважаю, що козацтву слід надати все Лівобережжя Дніпра – від Переяслава і Лубен на півдні до Пропойська і Мстиславля на півночі. На цій території треба створити окреме князівство у складі Речі Посполитої на чолі з князем і гетьманом. Територію князівства слід поділити на тринадцять військово-адміністра-

тивних одиниць – полків. У його межах мусить бути встановлена козацька юрисдикція, а єдиний обов'язок його жителів щодо короля – це військова служба проти татар чи московського царя» [Терлецький : 255].

Вигадка і домисел стали основою для увиразнення образів реально існуючих історичних осіб (адже вигаданих за твердженням автора тут просто немає), для застосування міфологічного, фольклорного, історичного, етнографічного матеріалу, для створення символіки, пейзажів, портретів тощо. У портретних описах, що здебільшого є елементами вимислу і домислу автора, письменник обирає одну-дві деталі, які часто є домінуючими в характеристиці персонажа. Найбільш яскравими серед них є зображення очей. Акцент на цю портретну деталь робиться як при телеграфічному, так і при розлогому описі майже кожного персонажу твору: «волошковими очима» [Терлецький : 11], «блискучими оксамитовими очима» [Терлецький : 12], «жорсткі смолянисті очі» [Терлецький : 16], «по-вовчому блищали розжарені вуглики темних очей» [Терлецький : 35], «Байда навіть оком не змигнув» [Терлецький : 67], «гетьман поглянув на Шаха сповненими благородної лицарської люті очима» [Терлецький : 130], «його розумні чорні очі похмуро свердлили кожного з п'яти запорозьких старшин, що прибули до Львова на королівську аудієнцію» [Терлецький : 157], «тонкі брови високо піднялися над колючими злими очима, ніби у глибокому здивуванні» [Терлецький : 159], «Зборовський лише похмуро сопів та осоловіло водив виряченими очима» [Терлецький : 181], «Корела різко закрив фоліант, підійшов до Хлопицького і пильно подивився на того оченятами, що злісно палали; їхній погляд годі було витримати, бо він був схожий не на людський, а, скоріше, на погляд чудовиська-василіска з тієї ж таки чорної книги» [Терлецький : 224] тощо.

Така портретна деталь допомагає не тільки описати героя, а й показати його емоційний стан, є справді «дзеркалом душі персонажа».

З метою індивідуалізації, оживлення та увиразнення образів, письменник використовує у своєму творі чималу кількість досить оригінальних прислів'їв, приказок, фразеологізмів та крилатих висловів: «коли жнуть та косять, то на весілля не просять» [Терлецький : 61], «ворона

й за море лігала, та все чорна вертала...» [Терлецький : 61], «звук до вітру в полі, а не до пліток в коморі» [Терлецький : 70], «за морем тепліше, та вдома миліше» [Терлецький : 108] «степ та воля – козацька доля» [Терлецький : 116], «що вільно панові, то не вільно Йванові» [Терлецький : 161], «мертвий пес не гризе» (приклад реального вислову Баторія про Самуїла Зборовського) [Терлецький : 192], «піду на Низ, щоб ніхто голову не гриз» [Терлецький : 213], «козак я хороший, та нема грошей» [Терлецький : 246], «хай знають, що козак і в огні не горить, на воді не тоне і під водою не гине – на те він і козак» [Терлецький : 252] тощо.

Майстерно вплітає письменник в художнє тло твору міфи, легенди, народні символи, звичаї та традиції. Маємо в романі достатню їх кількість. Кожен з них так чи інакше допомагає авторові розкрити образи героїв твору. До прикладу можемо навести образ-символ, що з'являється в романі на перших сторінках книги, а саме – євшан-зілля, котре, як відомо, є символом рідної землі: « – А-ну, втягніть цей запах! Що нагадує? Так! Ще нюхайте, ще! Запамятовуйте його – так пахне ваш Дім, ваша земля. Хто хоч раз відчує його, той вже ніколи не забуде. Це, діточки, євшан-зілля, воно зілне від звиродніння. Доля кидатиме вас по світах і позасвітнях, але цей запах у споминах завжди повертатиме вас до рідного порогу» [Терлецький : 7–8]. І це не випадково: таким чином автор направляє читача, змушує замислитися над питанням, що свого часу перед своїми земляками поставив Т. Шевченко в поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим...»: «Все розберіть... тай спитайте // Тойді себе: що ми?.. // Чиї сини? Яких батьків? // Ким? За що закуті?..» [Шевченко : 351].

У романі синтезовані правда художня і правда життєва. Художня правда стає об'єднанням вигадки та домислу, що створює ілюзію історичної дійсності та художньої доказовості. У творі часто важко протиставити реальність і вигадку, оскільки застосовані численні факти створюють реалістичне соціальне тло, на якому розвивається приватне життя героїв твору.

Численні діалоги історичних персонажів також часто стають значущими елементами домислу роману. Хоча, заради справедливості, потрібно відзначити, що письменник намага-

ється максимально використати всю відому йому інформацію про того чи іншого історичного діяча, вплітаючи її в діалоги, монологи або полілоги героїв.

Історична концепція автора включає в себе елементи метафізики й міфології. Роман Терлецького – це якісний мікс історичних фактів, міфів та художнього домислу і вимислу, які якісно «склеєні» між собою потаємною «Книгою Сили». Окрім головного фантастичного персонажа «Книги Сили», на сторінках роману можна зустріти й інші прояви надприродного, нереального та магічного (алхіміків, чорнокнижників, характерників). Однак подібного роду вигадка (а чи вигадка це!?) не додає роману відчуття нереальності того, що відбувається, а, навпаки, захоплює читача, а часто посилює атмосферу хаосу та невизначеності Середньовіччя: «Характерники не договорили – на порозі хати раптом з'явилися Олексій Попович та Святогор, що тримав у руці глек із отруєним вишняком. Тихін Байбуза, уздрівши це, закричав Ростопчі, аби той негайно щось вдіяв. Ростопча, Дука і Святогор швидко оцінили ситуацію, але не ступили і кроку. Тієї ж миті на сонце невідомо звідки насунули важкі чорні хмари, загурчав грім, на хутір звідусіль налетів зі страшним ревінням шалений вихор, що пригнув до землі дерева і позривав шапки з козаків. У криницю, що вивисувалася якраз поміж характерниками, вдарила блискавка, дашок над колодязем спалахнув, його частина відвалилася і, підхоплена вихором, наче прикипіла до Байбузи. Волаючи від жаху і болю, гетьман кинувся навтьоки, але вривався з розбігу у стіну стайні, відскочив від неї і, дарма, що був дебелим, в два стрибки опинився перед криницею. Охоплений блакитним вогнем, він безтямно стрибнув у колодязь» [Терлецький : 292–293].

Декілька слів варто приділити й заголовкам, які використовує автор у тексті роману. Вони, на наш погляд, також логічно доповнюють його замисел, виконуючи, окрім власне номінативної функції, функцію своєрідної анотації, оскільки повідомляють чи «підказують» читачеві про що йтиметься далі у творі. Усі заголовки побудовані за схемою: рік події, місяць, який може бути уточнений днем і місце події, яке може бути деталізоване вказівкою на країну. Напри-

клад: «1593, травень, Черкаси» [Терлецький : 209], «1596, жовтень, Варшава» [Терлецький : 275], «1578, 15 вересня, Львів» [Терлецький : 157] або «1585, травень, Рим, Ватикан» [Терлецький : 193], «1594, червень, Січ на острові Базавлук, Запорожжя» [Терлецький : 225]. Такі заголовки, з одного боку, як ми уже зазначали, анують подію, а з іншого – інтригують читача, розвивають читацьку увагу.

Такий вибір заголовків, на наш погляд, може вказувати й на авторські пріоритети. Вони підкреслюють послідовність і спадковість подій. Відсутність у заголовках імен відомих історичних персонажів може вказувати на історичну концепцію автора, згідно з якою, історична особа в історії не є самостійною. Головним героєм твору є не конкретний історичний персонаж, а власне історичний час. Подія в його творі є первинною, тому й не дивним є те, що заголовки роману вказують на час та місце, а не на особу.

Висновки. Роман В.Терлецького «Книга Сили. Воля», на наш погляд, є мікстом реальних історичних подій, які відтворені з прихильною документальною точністю, та найрізноманітніших історичних, політичних, філософських, фольклорних тощо міфологем про козаків, українців, Україну та все і всіх, що пов'язано з ними.

По своїй суті роман є історичним художньо-документальним твором, де події виклада-

ються в хронологічній послідовності, лінійно. Автор виступає літописцем (хроністом), який лише фіксує історичні факти, залишаючи таким чином читачу право осмислювати їх. Час тут має лінійний характер, ретардація майже не використовується.

Для письменника важливо було передати моральний сенс історичного процесу і об'єднати в оповідальну єдність справжній історичний факт, реальну правду життя та правдоподібну вигадку, а головне – важливо було пов'язати в історичній розповіді долі історичних осіб і долі пересічних людей. Довести, що історія України має розглядатися в контексті світової історії. Історія України постає в романі цілісно, вона рухома, персонажі між собою взаємодіють, є контекст. До Терлецького ми мали твори, де діяв Кішка, Хмельницький, Сагайдачний, а всі інші персонажі розглядалися побіжно і, ніби, випадали з історичного контексту. Позитив роману ще й у тому, що він вводить у художній простір цілу низку персонажів, які майже невідомі пересічному читачу (Тихін Байбуза, Іван Підкова, Матвій Шаула, Богдан Микошинський, Остафій Ружинський, Семен Скалозуб, Захар Кулага та багато інших).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш детальному аналізі впливу фольклору на роман В.Терлецького «Книга Сили. Воля».

ЛІТЕРАТУРА

1. Мізінкіна О. Український історичний роман ХХ століття: проблема трансформації історичної правди. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2018. Вип. 26. С. 9–17.
2. Монолатій І. Відкриття минулого в історичній прозі української діаспори. *Histor!ans*, 23 січня 2023. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/novi-knizhki/2922-igor-nabitovich-gloria-et-sacrum-istorichna-proza-ukrajinskoji-emigratsiji-lublin-wydawnictwo-umcs-2022-230-s> (дата звернення: 12.11.2023).
3. Сергійчук В. Барський староста Б. Претвич. *Український історичний журнал*. 1990. Вип. 3. № 349. С. 124–131.
4. Стасик М. Історичний роман В. Терлецького «Книга Сили. Віра». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 33. Вип. 3., 2022. С. 234–240.
5. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 348–354.
6. Терлецький В. Книга Сили. Воля. Роман. Львів : Кальварія, 2018. 336 с.
7. Чухліб Т. Проект «Козацького князівства» – історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? *Український історичний журнал*. № 4 (517), 2014. С. 72–73.
8. A. Švedas: istorikai neturi teisės kabinėtis prie rašytojų. URL: <https://www.bernardinai.lt/2013-02-09-a-svedas-istorikai-neturi-teises-kabinetis-prie-rasytoju/> (дата звернення: 12.11.2023).
9. Skórnicki J. Powieść o Romualdzie Traugutcie. *Życie Literackie*, 1958. nr 6. s. 3.

REFERENCES

1. Mizinkina O. (2018) Ukrainyky istorychny roman KhKh stolittia: problema transformatsii istorychnoi pravdy [Ukrainian historical novel of the 20th century: the problem of transformation of historical truth]. *Problemy suchasnoho literaturoznava. Vyp. 26. S. 9–17. [in Ukrainian]*.
2. Monolatii I. (2023) Vidkryvannia mynuloho v istorychnii prozi ukrainyky diaspory [Discovery of the past in the historical prose of the Ukrainian diaspora]. *Histor!ans*, 23 sichnia 2023. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/>

en/novi-knizhki/2922-igor-nabitovich-gloria-et-sacrum-istorichna-proza-ukrajinskoji-emigratsiji-lublin-wydawnictwo-umcs-2022-230-s [in Ukrainian].

3. Serhiichuk V. (1990) Barskyi starosta B. Pretvykh [Barskiy headman B. Pretvykh]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 3. № 349. S. 124–131. [in Ukrainian].

4. Stasyk M. (2022). Istorychnyi roman V. Terletskoho “Knyha Syly. Vira” [Historical novel by V. Terletsky “The Book of Power. Faith”]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filohiia. Zhurnalistyka*. T. 33. Vyp. 3. S. 234–240. [in Ukrainian].

5. Taras Shevchenko. (2003). Zibrannia tvoriv: U 6 t. [Collection of works: In 6 volumes]. Kyiv : Naukova dumka. T. 1: Poeziia 1837–1847. S. 348–354. [in Ukrainian].

6. Terletskyi V. (2018). Knyha Syly. Volia. Roman [The Book of Strength. The Freedom. Novel]. Lviv : Kalvariia. 336 s. [in Ukrainian].

7. Chukhlib T. (2014). Proekt “Kozatskoho kniazivstva” – istorychna alternatyva politychnoho ustroiu Hetmanshchyny? *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [The “Cossack Principality” project – a historical alternative to the political system of the Hetmanship?]. № 4 (517). S. 72–73. [in Ukrainian].

8. A. Švedas: istorikai neturi teisės kabinėtis prie rašytojų [A. Swede: historians have no right to cling to writers]. URL: <https://www.bernardinai.lt/2013-02-09-a-svedas-istorikai-neturi-teises-kabinetis-prie-rasytoju/> [in Lithuanian].

9. Skórnicki J. (1958) Powieść o Romualdzie Traugutcie [A novel about Romuald Traugutt]. *Życie Literackie*. nr 6. s. 3. [in Polish].

M. V. STASYK

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

E-mail: dobrogost1975@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7208-0332>

HISTORY AS FACT AND FICTION IN THE NOVEL “THE BOOK OF POWER. THE FREEDOM” BY V. TERLETSKYI

The study attempts to analyze the first historical novel by V. Terletskyi “The Book of Strength. The Freedom”. The aim of the study is to analyze the problem of representation of history as fact and fiction in the analyzed work. Using the material of the novel, the author of the research tries to determine the correlation between fact, fiction and conjecture, to consider the peculiarities of the portrayal of both well-known and little-known historical figures. The researcher argues that the most important thing in the novel “The Book of Strength. The Freedom” is a realistic portrayal of historical biographies of individuals, which do not allow the use of facts that contradict history. To achieve this goal, the author of the novel actively draws on information from various historical sources, and sometimes provides direct quotes.

The artist acts in his work as a historian, philosopher, narrator, and commentator. With the help of conjecture, he adds his own thoughts to the historical information and sometimes gives his own estimates. Thus, in the novel “The Book of Strength. The Freedom” historical fact becomes an artistic fabric of fiction.

Conjecture allows us to reconstruct historical episodes for which there was no documentary evidence. The fact in the novel, on the one hand, is a source of inspiration for the writer, and on the other hand, it is a reference point for building an alternative reality.

The synthesis of fact and fiction creates a single artistic world of the work, which, on the one hand, has a historical basis, and on the other hand, is supplemented by the author's imagination. When depicting famous historical figures, the author, in addition to reliable facts about their lives, supplements their characterization with information that is often enshrined in stereotypes or legends that have deeply entered the historical social and national consciousness. This is especially evident in the portrayal of such historical figures as Dmytro Vyshnevetskyi, Semeriy Nalyvaiko, and Samiilo Kishka. Due to the lack of information in historical and scientific sources, the artist turns to historical songs, dumas, and legends.

The area of interpenetration of fact and fiction and conjecture in the novel is also represented by portraits of historical figures, which, in addition to true historical information, are supplemented by the author's imagination. An important portrait detail in this case is the description of the eyes.

In the end, it is sometimes difficult to draw a clear line between fact and fiction, because fiction emerges from real events, is created on their basis, and is overgrown with details that look quite plausible.

Key words: fact, fiction, conjecture, historical novel, consciousness, plot, character, document.